

birtokába, akik a várról Németújváriaknak kezdték nevezni magukat. Hatalmaskodásaikkal, rabló hadjárataikkal a környék rémei lettek a XIII–XIV. század fordulóján. Hadakoztak a magyar királyokkal és környező birtokostársaikkal ugyanúgy, mint Albert osztrák herceggel. Albert egy ízben ostrommal bevette a várat, de ismét birtokába jutottak, míg 1326-ban Károly király végleg megdöntötte uralmukat. A XIV. században csaknem végig Németújvár királyi erősség maradt. 1391-ben Zsigmond király Lévai Lászlóval Világosváráért elcserélte; majd fia, Lévai Cseh Péter tulajdona lett. A XV. század közepén az Újlakiak zálogbirtoka. 1524-ben – Újlaki Lőrinc halála, s ezzel családja megszakadása után – II. Lajos király Batthyány Ferencnek adományozta, s a vár azóta is – mind a mai napig – a család tulajdona.

Németújvár az ország három részre szakadása után fontos szerepet játszott az osztrák tartományok védelmében. 1578-ben például az osztrák rendek 75 ezer forintot ajánlottak fel falainak megújítására, a magyar országgyűlés is többször intézkedett építése ügyében. De nemcsak a törököt éberrel figyelő végvári vitézek fészke volt, hanem otthonra talált benne a kultúra is. Batthyány Boldizsár – aki személyesen megismerte Luther Mártont – a magyar reformációs mozgalom egyik kimagasló egyéniségének számított. 1582-ben az ő védőszárnyai alatt kezdte meg a várbán működését Manlius nyomdája, három év alatt 16 könyvet adott ki, köztük nyolc magyar nyelvűt, például Clusius növénynevszótárát stb.

A jól felszerelt, jól karbantartott, meredek hegyen fekvő, nehezen megközelíthető várat a XVI–XVII. században soha nem ostromolták, kiesett a főbb török hadjáratok útvonalából is. Bocskai hadai előtt nem nyitott kaput, de nem is háborgatták. 1619-ben Bethlen embereit befogadta, csakúgy, mint Thököly kurucait 1683-ban. A Rákóczi-szabadságharc idején viszont a labanc oldalt erősítették a Batthyányak.

A XVIII. században már egyre kevésbé törődtek a kényelmetlennek és szűknek számító építménnyel, amit tűz is pusztított. 1775-ben elszállították belőle a fegyvereket, 1778-ben épületei egy részét lebontották, az ablakokat jórészt befalazták, a tetőket szétszedték. Egy időben csak a kápolnának maradt meg a teteje. E különös eljárásnak a magyarázata a II. József rendelete, amely minden tetővel ellátott házat és minden utcára néző ablakot megadóztatott. A Batthyány család, hogy adóterheit csökkentse, a leírt módon próbált magán segíteni. A XX. század elején Batthyány Iván, mint a vár ura, megkezdte az erősen romos építmények helyreállítását. Neki köszönhető, hogy Németújvár nem vált véglegesen lakatlan rommá.

A meredek hegyen álló vár belső udvarára négy kapun át vezet az út. A három belső kapu felvonóhidás volt. A negyedik kapu XV. századi, csakúgy mint a kápolna; a palota nagyrészt a XVII. században épült. A falakat a leginkább támadható szakaszokon hatalmas bástyák erősítik. A várkápolna orgnája a feltételezések szerint XVI. századi. A palotában rendezték be a négy részből álló vármúzeumot (családi képtár, Clusius-emlékterem, fegyvergyűjtemény, galéria).

Az 1960-as évek óta meggyorsult a helyreállítás. A múzeumot 1969-ben nyitották meg. Fenntartásáról a Batthyány család gondoskodik. A kiadások egy részét a burgenlandi tartományi kormányzóság fedezi.

Csorba Csaba

Borzán Gáspár életáldozata

Mindig mélyeséges meghatódással emlékezünk azokra, akiknek a nevén kívül nem tudunk ugyan sokat, csak azt, hogy életüket áldozták a közösségért. Ezeknek az életáldozata nem különíthető el egy helység, egy nemzet, az emberiség egyetemes fejlődésétől, beletartoznak abba az óriási áramkörbe, mely a legmagasztosabb önfeláldozás vezetékeiben kering. Az önfeláldozás szeretetből fakad és nincsen nagyobb szeretet annál, mintha életét adja felebarátaiért.

Debrecennek is vannak ilyen alig ismert hősei, akiket a közösség érdekében történt haláluk tett halhatatlanná. Ezeknek élettörténetéről alig tudunk valamit, holott életük tükrébe sokszor vágyik beletekinteni a hálás emlékezős. Borzán Gáspár is ilyen ember volt a XVII. század eleji Debrecenben. Azt sem tudjuk, mikor született, csak azt, hogy városáért halt meg ifjúságának hajnalán. Azt tudjuk, hogy Debrecen város legifjabb szenátora volt 1604-ben. Ha fiatalon méltónak tartották ilyen jelentős tisztség viselésére, akkor tanult, okos, városát szerető embernek kellett lennie.

1552-ben született meg Debrecenben első szabályrendelete. Ebben határozta meg a mindenkori földesúr, hogy járásónként kell megválasztani a 66 tagú szenátust. Borzán

Gáspár tehát nem kinevezés, hanem a lakosság bizalmából választással nyerte el a szenátor-i tisztséget, és esküt tett arra, hogy „vérenek utosó cseppjének hullásáig Debrecen szolgálja”.

Bocskai István, a későbbi erdélyi fejedelem, aki Rudolf császár híve volt, részt vett a török elleni háborúban. Gyurgyevónál fényes diadalt aratott a szultán serege fölött, de azután bihari birtokaira vonult vissza. Pálfordulása, Rudolf császárral való szembekerülése akkor következett be, amikor felségsértő hírét kelte Giacomo Barbiano generális, felső-magyarországi főkapitány, Belgiojoso grófja meg akarta fosztani birtokaitól. Mikor már a bihari nagyúr élete is kockán forgott, szembefordult Barbioni hadaival, s a főkapitányon a hozzá pártolt hajdúk segítségével Álmosd és Diószeg között 1604. október 15-én fényes diadalt aratott. Erről az eseményről Budai Ézsaiás kollégiumi professzor így számol be: „A Bocskai részére megnyert és a hozzája Barbiánitól Október 14-e éjjelén átpartolt hajdúság 1604. október 16-ik napja előtti éjjel megtamadjá, zavarbahozza, zavarbahozza, nyolc ízbeli megújított viadala után hanyatlásra kényszerítve üzőbeveszi, és jobbára lekaszabolja vagy a Berettyóig kergetvén vízébe fulasztja” a császári zsoldosokat. Ez az ütközet Borzán Gáspár szempontjából azért volt igen jelentős, mert a veszített csatából menekülő császári hadaknak Debrecennel szemben támasztott követeléseit indították őt el végzete felé.

Barbiánó gróf a Bocskaitól szenvedett vereség után ugyanis Tokaj felé vette útját, érintve Váradot, Pocsajt és Debrecen is. A kiéhezett, vert sereg alig várta, hogy Debrecen megrohanhassa és kifoszthassa. Rosszabb időben nem is érkezhettek, a gyakori ellenésges dúlások, a sáskajárás, a rossz termés, a tűzvészek gyakorisága kegyetlenül megtépázta a lakosságot, sok helyen hiányzott a betévíz falat is. Igaz, hogy Barbiánó még a Bocskaival való összecsapás előtt prédául ígérte embereinek Debrecen, hiszen a város főhadtápjá volt az erdélyi fejedelmeknek. Mégis más eszközökhöz folyamodott. Óriási követelésekkel állott elő a várossal szemben, ami nagy dilemma elé állította Nagy-Gál István főbíró, hiszen töméntelen élelmiszer és pénz kiszolgáltatásáról volt szó. Bartha Boldizsár Chronikájában (1564–1664) erről így ír: „A német megszorogattja a várost, 3 nap alatt 30 ezer forintot küldjenek, mert ha nem, ők feldulják a várost.” Ezenkívül roppant mennyiségű ételmet követelt, hogy embereit a segédcapatok megérkezéséig élelmezni tudja. Először a főbíró megpróbált kitérni a követelések elől, de azt a választ kapta, ha a város nem teljesíti a követeléseket, a zsoldosok megszállják a várost és engedélyt kapnak a szabad rablásra.

A főbíró választás előtt állott: vagy hagyja felprédálni a várost, vagy a lakosságtól maga veszi el azt a keveset is, ami még birtokában maradt. A város megmaradása érdekében a második lehetőség mellett döntött. Hozzáfogott hát a követelt pénzüsszeg és élelmiszer-mennyiség összeszedetéséhez, ami bizony nem kis időt igényelt, felszította a lakosságban az elkeseredés tüzét és magának a főbírónak is nagy lelki tusájába került. „A bírák házáknak járván sokak ledáját felnyitogatták, tömlőcöztek, és valakinél mi pénzt találhának felvették, az németeknek kivitték, de még így is a kívánt summa nem teljesedhetett” – írja Bartha Boldizsár a szomorú eseményről.

A főkapitánynak azonban, sarkában Bocskai hadaival, nem volt ideje ahhoz, hogy a teljes pénzüsszeg és élelmiszerkészlet maradéktalan behajtását megvárja, sietni kellett a menekülés-sel. A főbíróval azonban megígértette hogy a pénzt és ételmet teljes egészében másnap utána fogja küldetni. Igaz, hogy a debreceni főbíró szavában az uralkodó éppen úgy megbízott, mint a vele kapcsolatban álló török pasák, ennek ellenére Barbiánó semmit sem adva a főbírói ígéretre két túszt követelt a tanácsbeli emberek közül, olyanokat, akik az utat is alaposan ismerik és őt és seregét kalauzolják. A kalauzolásra s túszként a tanács Borzán Gáspár és Portörő Jakab ifjú szenátorokat jelölte ki, akik mindketten jó módú kereskedő polgárok voltak. Borzán Gáspár kijelölését jól ismert találékonysága, vakmerősége, rendíthetetlen városszeretete indokolta, aki társával együtt jól ismerte azt az utat, melyen a német sereg elvonulni készült. Borzán szenátor tudatában volt küldetése veszélyességének s talán azzal is számolt, hogy mint túszt, esetleges bonyodalmak felmerülése következtében nem látja meg többé hön szeretett városát, de esküjéhez híven társával együtt vállalta a veszedelmes utat. Barbiánó mindkettőjüket magával is vitte.

A német hadak távozása után felmerült a főbíróban az a gondolat, hogy beszünteti a lakosság sarcolását, s nem teljesíti a főkapitánynak tett ígéretét. Amikor azonban a két túsza gondolt, feltámadt benne a két fiatal életért való felelősségérzete és folytatta a pénz és élelmiszerek, takarmányok erőszakos behajtását mindaddig, amíg össze nem gyűlt a Barbiánó által követelt mennyiség mind pénzben, mind élelemben. Ez volt egyetlen módja annak, hogy a város az esetleg visszaforduló ellenséges hadak bosszújától megmenekedjék, s a túsztok is életben maradjanak.

Eközben Barbiano serege szinte megállás nélkül futott Tokajig, de mivel – Bartha Boldizsár szerint – „oda is nemigen bőv konyhára mentek a németek, maguk után élelmet pénzhátralékkal együtt Debrecentől kivántak.” Debrecen pedig késlekedett a sarc és élelem megküldésével. Barbiano, hogy sietésre ösztökélje a város vezetőségét, az egyik túszt, Portörő Jakabot miután megeskette a visszatérésére, Debrecenbe küldte azzal, hogy a város haladéktalanul teljesítse követelését, mert serege éhezik. Portörő Jakab így számol be küldetéséről: „A gróf azonnal továbbmegy Kassára. Úzeni velem, hogy a város azonnal indítsa a pénzt és az enivalót. Hogy ott légyen még ma este. Estére. Ha tústént indulunk, tán nem lesz késő. A gróf elébükül a szekereknek. Legalább a pénzt. Este tíz az utolsó határidő. Azért küldött, hogy megmondjam, ha estére nincs ott a pénz, meg a szekerek, tízkor indulót doboltat és visszamegy Kassára, de mielőtt kivonulna Tokajból kivégezteti Borzán Gáspárt.”

A hír megdöbbenetette a főbíró. A fiatal szenátor élete immár egy hajszálon függött, mert ismert volt, hogy a főkapitány fenyegetéseit be szokta váltani. A lakosság is igen aggódott a népszerű fiatalember életéért. A döbbenet feszültségét némileg oldotta az a tény, hogy a gróf által követelt pénzüsszeg és élelmiszerek már indításra készen állottak, így minden remény megvolt arra, hogy a főkapitány követeléseinek a jelzett időre eleget téve megmenthetik a város számára Borzán Gáspár életét.

A sors azonban másképpen irányította a dolgok menetét, mert közvetlenül az indulás előtt Bocskai István „angyalkái” – ahogy hajdúit nevezték – betoppantak a városba. Bocskai, ahogy Nagy László is írja, főispánként és váradi kapitányként már az 1590-es években szoros kapcsolatba került a várossal. Az is valószínű, hogy az 1660-as és 1604-es esztendőkből is gyakran megfordult a civis városban, most sem idegenként érkezett ide s nem is talált kedvezőtlen fogadtatásra. Bocskai a főbíró beszámolója után azonnal megtiltotta, hogy a város a megvert német sereg számára valamit is küldjön, ahogy ezt Bartha Boldizsár is írja: „Megtiltotta Bocskai fejedelem, a várost a németektől való gazdálkodástul, s nem lehetne mód a németek kívánsága teljesítésében és így ott kelle hagyni az egy tanácsbeli ember, úgymint Borzán Gáspárt, ki ugyanott a tokaji tömlőcben meghala, azonban a németek sarcolása is megszűnik.”

A főbíró kezét gúzsba kötötte a fejedelmi parancs, semmit sem tehetett, csak megsirathatta kedvenc szenátorát. A császáriaknak szánt élelmet a hajdúk foglalták le, de az összeszedett pénzt visszaszolgáltatták a lakosságnak. A város a pusztulástól megmenekült egy ifjú emberélet árán, s ugyanakkor a lakosság a tőle beszedett pénzüsszeget is visszakapta. Portörő Jakab, Borzán Gáspár túsztársa nem tért vissza Barbianohoz és szenvedéseinek kárpótlásául 12 forintnyi boltbérét 3 évre elengedte.

Debrecen egész lakossága keservesen elsiratta a történelmi idők valamennyi áldozatát jelképező Borzán Gáspárt, aki 12 ezer debreceni polgár váltsága lett.

Dr. Nyakas László

Vásározási szokások Esztergom vármegyében 1768-ban*

A vásárok fontosságát a magyar nép életében aligha kell bizonygatnunk. A vasárnap (vásár napja) szavunk őrzi régóta ezen életünk részévé vált heti csere-bere, adásvétel máig nélkülözhetetlen eseményét. Történészek és néprajzosok az események fontosságához mérten foglalkoztak és foglalkoznak is tanulmányozásával. A történészek közül legutóbb Bácskai Vera és Nagy Lajos alkották meg országos szintézisüket az 1828-as magyarországi vásári és piaci vonzaskörzetekről,¹ bizonyítva a piacozási, adás-vevési alkalmak fontosságát és rangsorát. A régi közigazgatás szervezői, a királyi udvar, majd a Helytartótanács a vásártartó helyeket rangban is elkülönítette a feudális kori települések között, amennyiben

* Ez a dolgozat része annak a kutatásnak, melyet az MTA Soros Alapítvány támogatásával végzünk.